

הספר פורסם את התמסרותו רבת השנים של ויניקוט לחקור לפרטי פרטים בסבלנות, בכנות ובהוגנות את מורכבות התהליכים הלוקחים חלק בהתפתחות הילד, הן מנקודת המבט של הילד והן מנקודת המבט של האם, ההורים, המשפחה, והמעטפות החינוכיות והרפואיות. הספר נפתח במבוא למהדורה העברית של העורכת המדעית, מיכל ריק – "כן" הוא הבסיס שעליו נבנה ה"לא". מבוא זה מעשיר מאוד את ההבנה והידע על עיקרי התיאוריה של ויניקוט, כמו גם על התפתחות חשיבתו והיקף עשייתו. הערותיה המעמיקות של ריק – העורכת המדעית – לאורך הספר מפנות למאמרים הרלוונטיים להמשך הרחבת הידע בכתיבתו התיאורטית של ויניקוט.

יש לציין כי בסוף הספר מופיעה רשימה ביבליוגרפית כרונולוגית של כל כתביו שלומדי וחוקרי ויניקוט ימצאו בה עניין רב. זוהי הרשימה העדכנית ביותר של כל כתבי ויניקוט, שמבוססת על הרשימה ב-"D.W.W Complete Works" – מהדורה בת 12 כרכים, שיצאה לאור ב-2016, בהוצאת אונ' אוקספורד.

הספר הנוכחי מחולק לשני שערים. השער הראשון – "לחשוב על ילדים" – כולל שבעה חלקים, שעוסקים בין היתר באפשרות למחקר אובייקטיבי של טבע האדם, ההתפתחות הנפשית בינקות, חיי המשפחה, חיי הילד בגן ובבית הספר, גיל ההתבגרות, מחשבות על אימוץ ובעיות פסיכוסומטיות של ילדים. השער השני – "לדבר עם הורים" – כולל אחד-עשר פרקים. שער זה מאגד בתוכו את שיחות הרדיו שערך ויניקוט עם אמהות, ושודרו בבי.בי.סי בין השנים 1955-1968. בנוסף, מופיעים בו שני פרקים, "חינוך לבריאות בשידורי הרדיו", מאמר שמבהיר את החשיבות שראה ויניקוט בשידורי הרדיו, ו"בניית אמון", פרק ייחודי שנכתב להורים. נושאי השער השני דנים בין היתר בחוויות של קנאה, ביטחון, אמון, אשמה, התפתחות המוסר אצל ילדים ועוד.

בכל פרקי הספר ניתן למצוא מאבני הפינה של התיאוריה הוויניקוטיאנית, שנארגות בטבעיות לתוך ההסברים של ויניקוט על התמודדויות המעסיקות ילדים, הורים ואנשי מקצוע. כך לדוגמה, הפרק "מה מעצבן?" (פרק 31, עמ' 323-341), שנכתב ב-1960, מתכתב הדוקות עם מאמרו של ויניקוט "על שנאה בהעברה-הנגדית" מ-1947. במאמרו המכונן מ-1947 כותב ויניקוט רשימה של למעלה מתריסר סיבות מדוע האם שונאת את תינוקה. בפרק הנוכחי מסביר ויניקוט באופן נגיש, ואינטואיטיבי יותר ביחס למאמר המקורי, את הלחצים הבלתי נסבלים המופעלים על האם. הוא כותב על "האופן שבו הילדים חודרים לפרטיות של האם ומוציאים לה את הנשמה" (עמ' 331), ובהמשך, "ברצוני להוסיף שאם הילדים מוצאים שם משהו, הם משתמשים בו וגומרים אותו. אין רחמים, אין חמלה, ואין חצי-דברים. משתמשים באמא עד הסוף" (עמ' 336). עדיין, ויניקוט מבקש להזכיר, ויש בכך מין הנחמה ברגעים מסוימים, ואולי מתחושות האשם ברגעים אחרים, כי "שדה הקרב אינו מלא גוויות,

דונלד ו. ויניקוט
לחשוב על ילדים, לדבר עם הורים:
מבחר חדש מעבודותיו
 תרגום מאנגלית: אודי תגרי
 עריכה מדעית: מיכל ריק
 חבל מודיעין: דביר, 2023, 464 עמ'.

ד"ר ורד אילון-מוסק¹

בספר זה מובא לראשונה מבחר מעבודותיו של ויניקוט מתוך שלושה מספריו שפורסמו לאחר מותו. ספרים אלה מהווים את הכתבים האחרונים של ויניקוט שפורסמו עד כה: "Talking to Parents", שפורסם ב-1993; "Thinking about Children", שפורסם ב-1996; ו-"Winnicott on the Child", שפורסם ב-2002.

¹ תל-אביב.

vered.eilon@gmail.com

אלא ילדים אינדיווידואלים, שאינם סובלים מחסך וגם אינם בעייתיים או עבריינים" (עמ' 334).

קהל היעד של ההרצאות המובאות בספר הוא הטרוגני, וכולל בין היתר תלמידי תיכון, גנים ומיילדות. באופן דומה, נוכחתי שהספר יכול לפנות לקהל קוראים רחב, ביניהם הורים, אנשי מקצוע שונים הבאים במגע עם ילדים, וכן חוקרים של התיאוריה הוויניקוטיאנית. מצאתי כי ייחודיות הספר הנוכחי היא שיותר מלקרוא את ויניקוט, ניתן לשמוע את ויניקוט חושב, חושף את לבטיו ואת תפיסתו על הקיום האנושי, שניחנה במבט אמפתי ונוקב ברוזמנית.

אמפתיה שלמה לתינוק, לילד ולמתבגר שנמצאים בכל אדם

לאורך הספר התגבשה בי ההבנה כי עבור ויניקוט, הדבר החשוב ביותר אולי הוא להרגיש את הדברים מנקודת המבט של הילד: "ולא להרגישו בגיל הינקות והילדות המוקדמת, ברצוני להזכיר שהרגשות האלה עזים ביותר, אולי עוצמתיים יותר מאלה שהמבוגרים מסוגלים לחוות. מעטים האנשים הזוכרים את עוצמת הרגשות שחוו בילדותם ולא סביר שאלה שזוכרים – למשל כמה מהמשוררים – יקראו את המאמר הזה העוסק בפן הרציונלי ולא דווקא בפן האינטואיטיבי." (עמ' 165). הספר מדגים עד כמה ויניקוט ניחן בכישרון יוצא דופן לחבור לחוויה של התינוק, הפעוט והמתבגר, ולשמור על הזדהות מלאה עם הקוטב הינקותי שבתוכו. יתרה מזו, הבנותיו המעמיקות על מורכבות העמדה ההורית לא הקוה במאום הזדהות זאת. בהקשר זה, מעניין לציין כי לוויניקוט לא היו ילדים משלו.

ויניקוט, הרופא והפסיכואנליטיקאי, מאמין בהיבט הנפשי שקיים בכל תופעה או עובדה גופנית. בפרקים בהם הוא עוסק בעניינים רפואיים הוא מנסה להנגיש את השיטה הפסיכואנליזה לזיהוי וחקירת התופעות למודל הרפואי (פרקים 21-25). מיד עם הלידה לא ניתן להפריד בין החוויה הגופנית לחוויה הנפשית של התינוק. גופו בוער, והתינוק חווה תנודות רגשיות עזות ואלים, כשאינו לו שיטות מפותחות יותר להרחיק רגשות כאב או להתמודד איתם, "וזו הסיבה שהם צורחים" (עמ' 320), כותב ויניקוט. התינוק חווה התפתחות נפשית מואצת ומתמודד עם מטלות רגשיות פרימיטיביות, הקשורות לפיתוח יחסיו עם המציאות, אינטגרציה ופרסונליזציה. אין לתינוק אלא הוריו, שיהיו מוכנים להשקיע את המאמץ הכביר, המיידי, הכרוך במתן מענה לצרכיו הדחופים, "מבהיל לחשוב על עוצמת התלות שלנו בשעת הלידה ובחודשים שלאחריה. המחשבה על כך מבהילה, ותמיד תמשיך להבהיל כל אחד מאיתנו" (עמ' 51). האמונה ברגשות הילד תנחה את ההורה או המטפל באופן אינטואיטיבי לתת את הזמן, להתעכב, אולי לא לדחוק בילד להיחלץ מהסימפטומים שפיתח כדי להתגונן מהכאב (מקרה לדוגמה, עמ' 124-126). אך קשה להאמין לרגשות של ילדים, ואולי עוד יותר לרגשות של תינוקות: "בכל דור יש מעטים

המאמינים ברגשות של הפעוט וישנו הרוב המכחיש אותם או מתייחס אליהם ברגשנות" (עמ' 124).

"אמא טובה-דיה" – ריאליסטי, אידיאלי או מומחה לפרדוקסים?

הספר אוסף לתוכו כמעין קליידוסקופ את נקודות המבט המגוונות של ויניקוט על הדינמיקה בין אם לתינוקה. אין ספק שעבור ויניקוט, המרחב בין האם לתינוקה הוא מרתק – עולם מלא חידות. הקריאה בספר מגלה את יכולתו המופלאה של ויניקוט להחזיק בפרדוקס, לבחון אותו מכל זוויותיו האפשריות, אך להשאירו במידה רבה בלתי פתור. השאלות שהספר עוסק בהן, לעתים במישירין או בעקיפין, הן שאלות יסוד, הן באשר לתיאוריה הוויניקוטיאנית והן באשר להתמודדויות של כל אדם.

שאלות מגוונות העסיקו אותי במהלך הקריאה בפרקים השונים: האם ויניקוט מחזיק בצפיפות לא ריאליזטיות, אידיאליות מדי כלפי האם, לפחות בימים ובשבועות הראשונים לחיים? כיצד הוא טוען שרוב האמהות רוב המשפחות מספקות לתינוק הזדמנות להתפתחות אישית כאדם שלם ולא מאכזבות אותו, למרות שהתנאים שהוא מגדיר לאספקה הסיביתית הינקותית הם אידיאליים ואף נוקשים במידה רבה: "אמהות שעשו את מלאכתן היטב מסוגלות לשאת הדרכה עמוקה מאוד, משום שאין הן חוששות לגלות את הכוחות האדירים שפועלים כאן, ועד כמה הדברים תלויים במה שנעשה בדיוק בצורה הנכונה ובזמן הנכון" (עמ' 49), הדגשה שלי). כיצד הנפש המיוסרת של האם נספגת בתינוק, לעתים משרתת את התפתחותו ולעתים מעכבת אותו ואף מעוותת את נפשו? כיצד התינוק או הילד הקטן מטפל במיניות הפצועה של הוריו? מהם סיכויי האימוץ לעלות יפה?

ניכר שוויניקוט ער להשפעתו על תחושות האשמה של האם: "עלי להזהר, כשאני מתאר מה ילדים רכים בשנים צריכים, אני עלול בקלות רבה להיראות כמי שרוצה שההורים יהיו מלאכים אלטרואיסטיים, וכמי שמצפה מהעולם להיות אידיאלי..." (עמ' 370), ובמקום אחר, "כאשר במסגרת תפקידי כמשקיף ופסיכולוג וכי"ב אני מדבר עם אמהות ואבות על ילדיהם, אני מגלה שלא משנה כמה אני נזהר, אני נוטה לגרום להם רגשות אשמה. אני משתדל לנסח את הדברים בצורה לא ביקורתית, ומנסה להסביר דברים ולא דווקא לומר שדבר כזה או אחר הוא לא נכון וכו', ואף על פי כן אנשים לא מפסיקים לבוא אלי ולהגיד לי, "בכל פעם שאתה מדבר או בכל פעם שאני קורא משהו שכתבת, אני מרגיש רשע מרושע" ולכן הבעיה הזאת מעניינת אותי" (עמ' 349).

עם זאת, ניכר כי ויניקוט מאמין כי אשמה היא חלק מהסיפור וכי לא ניתן לפתור את האם הטובה-דיה מרגשות אשמה: "אני חושב באופן כללי שאילו יכולנו לבחור את ההורים שלנו, ומובן שאין ביכולתנו לעשות זאת, היינו מעדיפים אמא שמרגישה רגשות אשמה – ומכל מקום, אחת שמרגישה אחראית, ומרגישה שאם משהו משתבש זו כנראה אשמתה – היינו מעדיפים אם כזאת

זרועות מתרחבות:

המורה, בית הספר, מערכת החינוך

מבחינת ויניקוט אי אפשר להפריז בחשיבות המורה, בית הספר ומערכת החינוך להמשך התפתחותו הבריאה של הילד. בפרקים 3 ו-4, מובאות הרצאות שנתן לסטודנטים לחינוך, המתייחסות להתפתחות המוקדמת של התינוק. בהרצאות אלו מחבר ויניקוט בין התהליכים המתרחשים בראשית החיים לבין המשך פיתוח אותם תהליכים בזרועות המתרחבות סביב הילד, ומדגיש עד כמה חשוב שמעגלים הולכים ומתרחבים אלה יאפשרו המשכיות לחיק האמהי ולסביבה המאפשרת. התנאים הפיזיים של המרחב הבית ספרי, כגון טמפרטורה, אוויר ומרחב אדריכלי צריכים להילקח בחשבון גם הם. כשבתנאים הנכונים, תתאפשר לילד חוויה של החזקה: "...איני חושב שנוון לבקש מילדים קטנים להיכנס לבניין הענקי הזה. אתם מטפלים בילדים גם באמצעות טמפרטורה, אוויר, וכו' ויוצרים תנאים שהם יכולים להזדהות עמם כבני אדם. לדעתי, בניינים גדולים רבים נבנו ללא שום המתייחסות לבני אדם; הבניינים נוטים להפוך למקומות שיש בהם אינספור חלקיקים, ואתם אחד מאותם חלקיקים" (עמ' 62).

המורה הוא אדם חשוב ביותר בחיי הילד, הוא לא פחות מאשר "ממלא מקום ההורה", עם היתרון של דילול עוצמת הרגשות והקונפליקטים הנמצאים בלב מערכת היחסים בין הורה לילד (עמ' 146). הילד שמגיע לבית הספר – שהוא בעולמו הפנימי של הילד, שיעתוק של הבית ממנו יצא – יכול לקבל הזדמנות שנייה להתמודד עם העיוותים בעולמו הפנימי: "... על המחנך שלו מוטלת אחריות כבדה, ובגן הילדים האחריות הזאת היתה כבדה פי כמה, מפני שכול שגילו נמוך יותר כך יש סיכוי גדול יותר שהוא ייוכח במציאות החיצונית החיובית למרות עולמו הפנימי המעוות ויכול לתקן את הפנטזיות שלו בהתאם למציאות העובדתית" (עמ' 136).

ויניקוט קורא למורים לקיים מערכת יחסים הדדית וייחודית עם התלמיד. הילד לומד להכיר את המורה כבן אדם, ובהמשך המורה מאפשר לילד לבטא את תרומת הילד הייחודית עבור המורה עצמו, ובכך גם מתחזקת התפתחות האמפתיה של הילד: "... אתם בני האדם או המסגרת שהילד יכול למצוא בתוכה במרוצת הזמן את האהבה, את התוקפנות, את האשמה ואת ההזדמנות לתת" (עמ' 69). בפרק 14, "המורה, ההורה והרופא" מ-1936, מתייחס ויניקוט גם לצורך של בית הספר לקבל הכוונה נכונה וייעוץ מגורם טיפולי (הפסיכולוג החינוכי של ימינו), שיתמכו בתהליכים המתרחשים בין הילד למחנכו ולבית ספרו (ר' הערת העורכת המדעית בעמ' 156).

חשוב להתייחס לחיבור שעורך ויניקוט בין ההיבטים הרגשיים, כדוגמת מידת האינטגרציה והפרסונליזציה של הילד, לבין דרכי התנהגותו, שבימינו יכולות להיות מקוטלגות באופן צר מדי כהפרעת קשב וריכוז: "... אנו אומרים שכאשר אתם קוראים לילד או לשני ילדים בכיתה, האחד באמת נמצא שם ואילו לחברו עליכם להתייחס כאל תינוק שמפוזר בכל הסביבה, שחייבים לאסוף אותו לתוך עצמו, להיות

על פני אִם שהיתה נתפסת מיד לגורם חיצוני בחיפוש אחרי הסבר..." (עמ' 355).

הספר מדגים את הרצון של ויניקוט ללמוד מהאמהות עצמן, מהקשבה לשיח היום-יומי והפשוט, שעושה מקום לכל פרטי הטיפול האמהי. ויניקוט רואה באם מומחית לילד ואוצרת הידע האינטימי והיקר ביותר על התינוק. כפועל יוצא מכך, האם עבור ויניקוט היא שותפה אמיתית להבנה של מצוקת הילד ולתהליך הטיפול. יחד עם זאת, באסופה זו עולה גם התעניינותו הישירה של ויניקוט בנפש האם עצמה. הוא מקשיב לשיחות בין האמהות. הוא ער לכך שלאמהות יש רגשות עוצמתיים וקונפליקטים עזים ביחס לתינוקות שלהן וביחס לאם שבתוכן. הוא מצביע שמתקיימת העברה בין-דורית סבוכה וקונפליקטואלית בין האם לתינוק. הוא מתייחס לתינוקת שבאם, ולכך שתינוקת זו מאפשרת לאם גם להבין מתוך הזדהות את תינוקה, אך גם להתקומם על החסכים שקיימים בה-עצמה: "בוודאי שמתם לב שדיברתי על הילד ולא על ההורה. ההיגיון אומר שאי אפשר לדבר על ההורה בלי למתוח ביקורת על ההורה של ההורה וכו'." (עמ' 246). בנוסף לכך, גם כשהאם אוהבת את תינוקה אהבה טבעית: "זוה גורם לה להרגיש נורא כי היא מרגישה שאמה לא אהבה אותה כך, ואז היא מרגישה שהיא... שהיא מציגה דוגמה לאמא שלה" (עמ' 351).

הספר מסופר על אהבתו של ויניקוט לאמת, גם כשהיא מייסרת ומכאיבה. כך, הוא מדבר על הדיכאון שהוא מנת חלקו של אדם: "לרוב בני האדם יש דיכאון מן המוכן אם רק יימצא מי שיטפל בהם" (עמ' 49), ובמקום אחר, "גם לבני האדם המרכיבים את הסביבה המאפשרת הזאת יש את החיים שלהם. יש להם מצבי רוח, ויש להם שעות של עייפות ורוגו וחולשות משלהם" (עמ' 80-81). ויניקוט ער לדיאלוג הנוקב שמתקיים בין הלא-מודע של ההורה ללא-מודע של התינוק. הילד אינו מודע לכך שהוא מנסה לספק פיתרון לבעיות ההורים. כך, הילד יכול לסרב ללכת לישון משום שבאופן לא-מודע הוא מבין את צורך ההורים להתעסק בו ולא במינייתם הפצועה (פרק 6, "כשילד מסרב לישון", עמ' 78-82), או באופן אחר, ילד מסרב ללכת לבית הספר כי באופן לא-מודע הוא סופג משהו מהדיכאון ומהריקנות, שנמצאת במרכז הנפש של ההורה: "אתם מבינים, אנשים רבים, כולל הטובים שבהם, קצת מדוכאים חלק מהזמן או כמעט כל הזמן. מקננת בהם תחושת אשמה עמומה ביחס למשהו, והעניינים שבאחריותם גורמים להם דאגה. עליונותו של הילד בבית היתה מזוהה מתמשך. הרעש הבלתי פוסק שעשה הילד, אפילו צעקותיו, היו סימני חיים וסיפוק אישור וביטחון. זאת משום שאנשים דיכאוניים מרגישים כל הזמן שאולי הניחו למשהו למות, למשהו יקר וחיוני. מגיע היום שילדם אמור ללכת לבית הספר, ואז מתעורר באם החשש מהריקנות של הבית ושל עצמה, האיום של תחושת כישלון אישית ופנימית שעשוי לדחוף אותה לחפש תעסוקה חלופית. אם היא מצאה תעסוקה חדשה, אז כשהילד יחזור מהלימודים לא יהיה לו מקום, או שהוא יצטרך להיאבק כדי לשוב ולחזור אל המרכז של האם. המאבק הזה לשוב למרכז נעשה חשוב יותר מבית הספר" (פרק 35, "עכשיו הם בני חמש", עמ' 361-368).

שם ולהיות שם בזמן הנכון. אי אפשר להניח שהאחד טוב יותר מהשני. הם פשוט טיפוסים שונים", ובהמשך, "כאשר אוספים ילד בן שש, הוא עשוי להיות ילד שהתמחה להיות חלק מהטבע, משורר. הוא מרגיש שחיייו הם מעשה של חליפין עם העולם. הוא לא יכול לבוא ברגע שאתם קוראים לו. הוא יהיה מבובל, אלא אם באמת תגרמו לו לעשות אינטגרציה ואז הוא יתחבר לפתע. יש שני דברים שגורמים לילד להתחבר: האחד הוא חוויות דחפיות והשני הוא הטיפול (management) שלכם. כשאתם נותנים לילד משהו שמאפשר לו לחבר את כל חלקיו מבפנים, אתם גורמים לו לחוש סוגים שונים של סיפוק. אתם הופכים את מה שאתם מלמדים למעניין, וגם מנהלים את הדברים כך שמה שנעשה בכיתה יהיה קשור לגופו בצורה כלשהי" (עמ' 61, הדגשות שלי, ו.א.מ.).

כתיבה זו של ויניקוט מעלה באופן אקטואלי את הרצף שקיים בין היבטים רגשיים (ולאו דווקא אורגניים) לבין מופעים התנהגותיים של ילדים. ניכר כי הצעות אלו של ויניקוט מ-1948 רלוונטיות ביותר כיום. חשוב לבחון עד כמה בבתי הספר קיימת התייחסות לתהליכי הבשלה והתפתחות רגשית במסגרת ההחזקה של ילדים המתמודדים עם קשיים בקשב ובריכוז. יתרה מזו, ויניקוט מבהיר את מידת האחריות של בית הספר, הייתכן שילד שמתנהג במוסחות ובהיפראקטיביות, יוכל להיאסף אם תהיה מספיק נוכחות, התאמה לצרכיו הגופניים ועניין שיימשוך את תשומת לבו?

לסיכום, הספר מאפשר להתוודע להתפתחות התיאוריה של ויניקוט עצמו, כשמופיע לפנינו מבחר מקיף של מאמרים והרצאות מכל שנות הכתיבה של ויניקוט, מראשית שנות השלושים ועד לסוף שנות השישים במאה ה-20. פריסה רחבה זו מאפשרת להתוודע לאבני הדרך בהתפתחות התיאוריה של ויניקוט, וללמוד על מסעו האישי להתפתחות עצמאית יותר בחשיבתו. כך, בהרצאותיו ובמאמריו המוקדמים יותר המובאים בספר ניתן להיווכח בזיקתו העמוקה לתיאוריה הפרוידיאנית, וכן לשורשים הקליינאניים מהם צמח. בפרקים משנים מאוחרות יותר, מתבססת הכרתו של ויניקוט בצורך של התינוק להתאמה פעילה מצד האם, שמאפשרת לתינוק להתחיל את מסעו הארוך והאישי מתלות מוחלטת לתלות יחסית ולקראת עצמאות. מסע זה, אם מוחזק באופן טוב דיו, מאפשר לתינוק להכיר במציאות באופן יצירתי, ולקיים יחסי גומלין פוריים בין הפנים לחוץ.

בספר מודגם כיצד לאורך כל דרכו ויניקוט הוקסם מהאפשרות לחקירה מדעית של שלבי הינקות הפרימיטיביים ביותר, מתוך הבנה כי התהליכים העוצמתיים והקריטיים ביותר מתרחשים אז: "...מה שמתחיל בינקות לעולם לא מסתיים בינקות" (עמ' 57). יחד עם כמיהתו העזה לשפוך אור על תהליכים פרימיטיביים, סמויים ועמוקים, ניכרת מוכנתו להחזיק במתח שקיים בין ידיעה לאי־ידיעה, ולהתקיים במרחב המעברי שבניהון, כפי שהוא אומר: "ולך נלוותה המסקנה שפערים בידע ובהבנה אינם צריכים להפחיד אותי. רעיון חדש זה הפיג מתיחות רבה בתוכי ושיחרר בי אנרגיה לעבודה ולמשחק" (עמ' 40).